

Галина КАЙДАЛОВА,

аспірант кафедри педагогіки Східноєвропейського національного університету  
імені Лесі Українки (Україна, Рожище) gala396@rambler.ru

## ТОЛЕРАНТНІ ВЗАЄМОСТОСУНКИ ЯК КАТЕГОРІЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається проблема виховання молодших школярів через систему толерантних взаємостосунків. Автор наводить низку чинників, які повністю або частково здійснюють вплив на формування толерантної особистості підростаючого покоління.

**Ключові слова:** толерантні взаємостосунки, толерантність, молодші школярі, моральне виховання.

**Лит.** 10.

*Halyna KAIDALOVA,*

*Ph.D. student of Pedagogy Department, Eastern European National Lesya Ukrainka  
University (Ukraine, Rozhishche) gala396@rambler.ru*

## TOLERANT RELATIONSHIPS AS A MORAL EDUCATION CATEGORY OF JUNIOR PUPILS

The problem of upbringing junior pupils in a tolerance relationships system is examined in the article. The author cites a number of factors that fully or partially have influence on the tolerant personality formation of the younger generation.

**Key words:** tolerant relationships, tolerance, junior pupils, moral upbringing.

**Ref.** 10.

*Галина КАЙДАЛОВА,*

*аспірант кафедри педагогіки Восточноевропейского национального  
университета имени Леси Украинки (Украина, Рожище) gala396@rambler.ru*

## ТОЛЕРАНТНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ КАК КАТЕГОРИЯ ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассматривается проблема воспитания младших школьников через систему толерантных взаимоотношений. Автор приводит ряд факторов, которые полностью или частично оказывают влияние на формирование толерантной личности подрастающего поколения.

**Ключевые слова:** толерантные взаимоотношения, толерантность, младшие школьники, нравственное воспитание.

**Лит.** 10.

**Постановка проблеми.** Перебуваючи у постійному русі, взаємозв'язку між собою, через кардинальні зміни соціально-економічної та політичної ситуації освітні галузі навчання та виховання ставлять за мету передавати новий досвід, нові знання, потребують обґрунтування нових теоретичних засад у підходах до розв'язання проблем, пов'язаних з вихованням молодого покоління.

Одним із таких напрямів є моральне виховання, важливим компонентом якого є формування толерантності та толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку. Саме толерантність проявляється у прагненні індивіда досягти взаєморозуміння й узгодження різних звичаїв, традицій, інтересів, думок без застосування примусовості, методами роз'яснення, освіти, виховання, це «шлях до злагоди, в основі якої завжди перебуває компроміс з іншими і з самим собою» [8].

В умовах сучасного суспільства толерантні взаємостосунки розглядають як особливий інструмент створення миру та гармонії у світі, як запоруку співіснування між людьми. Толерантність розглядається як повага, прийняття і правильне розуміння багатства різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совість і переконання [5].

Тому перед навчальними закладами, зокрема початковою школою, стоїть нелегке завдання у формуванні толерантної особистості, здатної налагоджувати конструктивні зв'язки через порозуміння як з усіма учасниками шкільного колективу, так з іншими суб'єктами у повсякденному житті.

**Аналіз досліджень.** Філософське осмислення проблеми толерантності знайшло відображення у працях Арістотеля, М. Аврелія, Демокріта, Платона, Сократа, а пізніше М. Монтеня, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера.

Основні положення та поняття толерантності відображені у працях таких філософів, як М. Бердяєв, Р. Валітова, Ф. Вейс, У. Джеймс, О. Довгополова, В. Зарка, М. Золотухін, А. Камю, П. Кінг, М. Конше, Р. Крісті, В. Лекторський, Ж.-П. Сартр, В. Соловйов, К. Ясперс; соціологів: Г. Бутигін, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, О. Конт, С. Оксамитна, В. Портянкіна, О. Швачко; психологів: Б. Ананьєв, О. Асмолов, І. Бех, С. Бондирева, Д. Колесов, С. Клепцова, О. Кононко, О. Леонтєв, М. Ліпман, В. Маралов, А. Маслоу, О. Петровський, К. Роджерс, В. Сітаров, У. Солдатова, Л. Шайгерова. Дану проблему розглядали у своїх працях і класики педагогічної думки: Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, М. Монтессорі, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський, С. Френе, Р. Штайнер та інші [3].

Загальні питання педагогіки толерантності вивчали М. Рожков, А. Сиротенко, Г. Солдатова, О. Шарова та ін. Технологічні питання виховання толерантності висвітлені у працях Л. Бернадської, Т. Білоус, С. Герасимова, О. Кащенко, І. Сковородкіної, О. Скрябіної, П. Степанова, Г. Шеламової та ін. Психологічний аспект виховання толерантності досліджували Б. Ананьєв, І. Бех, Д. Колесов, А. Маслоу, О. Петровський, К. Роджерс [6].

Щодо морального виховання особистості, то його дослідженням займалися видатні філософи, мислителі та педагоги різних країн та епох: М. Бердяєв, П. Блонський, В. Вахтерова, К. Вентцель, В. Гегель, Г. Гельвецій, І. Герберт, О. Духнович, І. Кант, П. Каптерева, Я. Коменський, А. Макаренко, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський та інші [4, 3].

**Мета статті** полягає у висвітленні проблеми формування толерантних взаємостосунків у дітей молодшого шкільного віку з точки зору морального виховання.

**Виклад основного матеріалу.** Процес виховання і становлення людини як культурної, гуманної, духовної індивідуальності досить складний і копіткий. Ні для кого не новина, що формування особистості починається з народження і можливе до самої смерті. Проте рівень вихованості молодого покоління залежить від нас: батьків, вихователів, вчителів; ніхто інший, лише ми відіграємо керівну роль у вихованні власних дітей. У цьому спираємось на основи морального виховання як системи етичних цінностей, необхідних для існування.

Моральне виховання розглядається як виховна діяльність школи і сім'ї, метою якої є формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [9, 249].

На думку Омеляна Вишневського, виховання учнів має забезпечити формування в них таких моральних цінностей:

а) абсолютно вічні цінності. Іншими словами, загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування: добро, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість;

б) національні цінності. Вони є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозумілі і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До таких цінностей належать патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо;

в) громадянські цінності. Ґрунтуються на властивому для демократичних суспільств визнанні гідності людей. Ними є права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо;

г) сімейні цінності. До них належать моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків [9, 250–251].

З традиційно-християнської точки зору сутність морального виховання полягає в тому, що людина розвиває і утверджує в собі природну схильність до добра та готовність відстоювати його в собі і в навколишньому житті. Це виховання зорієнтоване на засвоєння людиною абсолютних, вічних норм співжиття, які носять універсальний, вселюдський характер і являють собою вияв людяності. Попри деяку расову, культурну чи національну специфіку, ці поняття, що складають зміст моралі і моральності, у своїй основі є однаковими для всіх людей і народів без винятку [1, 135].

На сьогоднішній день, перебуваючи у громадських місцях, різноманітних закладах, на вулиці, культурна особистість посідає чільне місце у суспільстві як такому, де особливо актуальним є виявлення поваги до інших людей, їх поглядів та міркувань. Моральною категорією, що розглядає терпимість до чужих думок та вірувань, є толерантність [2, 332]. Це єдність у різноманітті. Це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від війни до культури перемир'я [10].

Згідно з попередньо визначеним поняттям, під толерантними взаємостосунками ми розуміємо дружні, теплі, довірливі, приязні зв'язки або відносини, що виникають між людьми у процесі двосторонньої взаємодії, тобто у процесі спілкування, під час перебування в одному середовищі існування.

Необхідність виховання толерантних взаємостосунків як однієї з якостей міжособистісних контактів пов'язана з тим, що сьогодні насамперед актуальні цінності і принципи, необхідні для загального виживання і вільного розвитку кожного індивіда, тобто стратегії ненасильства, терпимості до чужої позиції, цінностей, культури, ідеології; необхідності до взаємного порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні будь-яких питань. Перераховані аспекти – це важливі уміння особистості, завдяки яким спілкування між людьми стає виваженим, сприяє знаходженню істини навіть у конфліктній ситуації.

Як зазначається у Декларації принципів толерантності, це уміння жити у мирі та у терпимості до різних людей, вірувань, позицій, здатність відстоювати свої права і свободи і при цьому не порушувати права і свободи інших, готовність до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки як основи цивілізованих стосунків [7, 7–8].

Насправді, це все дуже важливе для гармонійного співіснування в умовах сучасного суспільства. Адже життя, наповнене насильством, приниженням, порушенням прав і свобод, нерозумінням з боку дорослих та однолітків, залишає свій відбиток у свідомості дитини, у її ставленні до оточуючих. При постійному впливі негативних чинників є великий ризик руйнування особистості, у гіршому випадку у дитини автоматично виробляється страх та боязкість вступати у будь-які стосунки з оточуючим світом, що у результаті може призвести до психічної травми. Недаремно світова спільнота визначила толерантність базовим принципом моралі, яка веде до формування більш складних моральних утворень, таких як милосердя та співчуття [7, 8].

Толерантність не є універсальною моральною цінністю, оскільки є певним компромісом між тими принципами, на яких вибудовується сфера людини, її взаємини з оточуючими, зі світом у цілому. Відомо, що в основі будь-якого компромісу виступають взаємні поступки, тимчасовість та обмеженість сфери застосування. На думку Вадима Кукушина, толерантність не можна ототожнювати з уседозволеністю, безпринципністю щодо протиправних дій, порушення норм і правил поведінки, умов співжиття. Цю якість, як зазначає дослідник, не можна розглядати у відриві від її першопричини – рівності. Без рівності, на його переконання, толерантність утрачає сенс. Але якщо є рівність, толерантність виникає автоматично [8].

Активні учасники навчального процесу, молодші школярі, мають ще недостатній рівень розуміння самого поняття «толерантність», «толерантні взаємостосунки», вони не повною мірою усвідомлюють значущість даних визначень у сучасному суспільстві. Це пов'язано, перш за все, небажанням батьків займатися вихованням власних дітей з тих чи інших причин, а також неналежним приділенням уваги моральному вихованню вчителем. Значний вплив здійснюють безвідповідальні й неналежно виховані друзі, однолітки, вулиця. ЗМІ також відіграють не останню роль у формуванні моральної особистості дитини.

Оскільки толерантність є багатоаспектним поняттям, воно може розглядатися, з одного боку, як ціль і результат виховання, яке супроводжується формуванням певних моральних позицій, а з іншого – як моральна якість особистості, що проявляється у характерній поведінці, вчинках та стосунках з оточуючими [7, 10].

Учні початкових класів, прийшовши до школи, не мають цілковито сформованого уявлення про моральні якості, якими повинна володіти вихована людина. Ця робота покладається на плечі вчителя та батьків. Закладені першооснови знань про моральне виховання, що починають збиратися і засвоюватись дитиною у сім'ї, а потім накопичення яких продовжується у дошкільному закладі, недостатні, їх потрібно постійно повторювати і збагачувати. З цією метою молодших школярів необхідно: поступово знайомити з основами толерантної поведінки, толерантних взаємостосунків; готувати до того, щоб вони розглядали нерозуміння як звичайне життєве явище, навчати долати непорозуміння шляхом спілкування; знайомити з особливостями та ризиком участі у конфліктних ситуаціях, надаючи, таким чином, можливість кожному індивіду контролювати свою поведінку; ініціювати й розвивати виховні процеси та орієнтацію шляхом проведення експериментів, пов'язаних зі стриманістю та незгодою; інформувати про наслідки толерантності (так званої «видимої толерантності») і відсутність цієї якості; пропонувати альтернативні способи врегулювання конфліктів і навчати застосовувати їх у реальних ситуаціях [8].

Виховання толерантних взаємостосунків – це процес становлення особистості з толерантними проявами до оточуючих під впливом цілеспрямованих виховних засобів:

через діалог, взаємоповагу, співробітництво. Ці взаємостосунки характеризуються виявленням свідомої соціальної активності, контактності, терпимості, поступливості, емоційної стабільності, емпатії та умінням прийти на допомогу.

Важливою умовою розвитку позитивного емоційного ставлення до себе та оточуючих є формування у дитини регуляції поведінки – вміння стримувати себе, здатність діяти свідомо, а не імпульсивно, оцінювати і враховувати позицію інших. У цьому випадку дитині необхідно провести складний процес самооцінки і усвідомлення. Ці важливі утворення можливі при правильному педагогічному впливі на формування взаємостосунків дитини з оточуючими [7, 14].

Вчитель був, є і буде ключовим інструментом, рушійною силою у формуванні особистості дитини. Саме від його підходу до моральної сторони виховання школярів і залежатиме кінцевий результат. Крім того, для молодшого школяра найвищим стимулом поведінки і діяльності є схвалення з боку вчителя, що вимагає від педагога особливого, коректного ставлення до проблем вияву толерантності учнів початкової школи. Звичайно, він буде неможливим без активно включених батьків, від яких буде залежати рівень моральної вихованості їхніх дітей. Досягнення бажаного результату можливе при додержанні ряду чинників, а саме:

- Небайдужість вчителів. Дуже важливо, щоб проблеми у вихованні вирішувалися без відкладань, адже дітям потрібно заповнювати прогалини знань, постійно повторювати, не лінуватись пояснювати по декілька разів правила толерантної поведінки, поступово збільшуючи їх обсяг.

- Контроль батьків. Без членів сім'ї добитися бажаного результату не вдасться. Батьки, які починають виховувати і навчати дітей змалечку, повинні продовжувати це робити і у шкільний період. Якщо діти навчаються у другому, третьому класі, це не означає, що вони дорослі і не потребують допомоги батьків. Розмова з дитиною про основи толерантної поведінки ще не означає, що вона все відразу ж і запам'ятала. Ні, навпаки, краще повторити, поговорити з нею, перевірити, як теоретичні знання ваша малеча може реалізувати на практиці.

- Співпраця у системі школа-сім'я. Плідна співпраця, тісна взаємодія, що обертаються навколо дитини – ось дієвий шлях до успіху.

- Виховні заходи, присвячені проблемам толерантності у суспільстві, вдома, у світі. Дітям буде цікаво через гру, імпровізацію, участь у різного роду сценках, ситуативних завданнях не лише розважитись, повеселитись, отримати нові враження і задоволення, але й здобути новий або забутий досвід.

- Використання додаткового навчального матеріалу на уроках. Безперечно, є достатня кількість предметів, що містять елементи морального виховання. Важливо не забувати акцентувати увагу дітей на моментах толерантної поведінки, порівнювати навчальний матеріал з життєвими ситуаціями, включати усіх дітей, не лише тих, хто бажає, в активне обговорення різноманітних ситуацій.

- Залучення дітей до участі в акціях, конкурсах. З метою перевірки розуміння молодшими школярами толерантних взаємостосунків у класному колективі можливе проведення конкурсів на кращий малюнок, на кращу аплікацію тощо. Молодші школярі із задоволенням братимуть участь у подібному роді заняттях, тим самим перевіряючи самих себе, дізнаючись про щось нове. Такий досвід учнів явно буде цікавити, адже працюють і розум, і уява, а руки все реалізують у предмети дійсності.

**Висновок.** Отже, бажання виховати здорову культурну націю базується на вмінні людей рости власних дітей, бажанні прививати їм любов та повагу до навколишнього

світу. Толерантність як моральна категорія навчас бути терпимими, проявляти повагу не лише до інших людей, але й до їх смаків, вподобань тощо. Щоб жити в мирі і злагоді, ми повинні навчати наших нащадків таких норм поведінки, в результаті засвоєння яких формується нова нація, нова культурна держава. Все залежить від нас, все у наших руках.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : пос. [для студ. вищих навч. закл.] / О. Вишневецький. – Дрогобич : Коло, 2006. – 326 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
3. Горват М. Проблема виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного спілкування / М. Горват. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://library.udpu.org.ua/library\\_files/psuh\\_pedagog\\_probl\\_silsk\\_shkolu/43\\_1/visnuk\\_18.pdf](http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/43_1/visnuk_18.pdf)
4. Гордійчук О. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / О. Гордійчук. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
5. Політологічний словник. Декларація принципів толерантності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/389.html>
6. Сінельник І. Проблема виховання толерантності майбутніх учителів початкової школи: дискурсний огляд / І. Сінельник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnik\\_nauk.\\_prac'.\\_-\\_Vypusk\\_10](http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnik_nauk._prac'._-_Vypusk_10).
7. Скрипник Н. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку : навчально-методичний посібник / Н. Скрипник. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – 99 с.
8. Толерантність як моральність особистості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/method/upbring/810/>
9. Фіцула М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с.
10. Що таке толерантність? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.4uth.gov.ua/tolerance/what\\_is.htm#1](http://www.4uth.gov.ua/tolerance/what_is.htm#1)

### REFERENCES

1. Vyshnevs'kyj O. Teoretychni osnovy suchasnoi' ukrai'ns'koi' pedagogiky : pos. [dlja stud. vyshhyh navch. zakl.] / O. Vyshnevs'kyj. – Drogobych : Kolo, 2006. – 326 s.
2. Goncharenko S. Ukrai'ns'kyj pedagogichnyj slovnyk / S. Goncharenko. – K. : Lybid', 1997. – 375 s.
3. Gorvat M. Problema vyhovannja tolerantnosti u molodshyh shkoljariv v umovah interaktyvnogo spilkuvannja / M. Gorvat. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : [http://library.udpu.org.ua/library\\_files/psuh\\_pedagog\\_probl\\_silsk\\_shkolu/43\\_1/visnuk\\_18.pdf](http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/43_1/visnuk_18.pdf)
4. Gordijchuk O. Moral'ne vyhovannja molodshyh shkoljariv zasobamy etnopedagogiky : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk : spec. 13.00.07 / O. Gordijchuk. – Ternopil', 2008. – 20 s.
5. Politologichnyj slovnyk. Deklaracija pryncypiv tolerantnosti. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://subject.com.ua/political/dict/389.html>
6. Sinel'nyk I. Problema vyhovannja tolerantnosti majbutnih uchyteliv pochatkovoï shkoly: dyskursyvnyj ogljad / I. Sinel'nyk. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : [http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnyk\\_nauk.\\_prac'.\\_-\\_Vypusk\\_10](http://www.psyh.kiev.ua/Zbirnyk_nauk._prac'._-_Vypusk_10).
7. Skrypnyk N. Vyhovannja tolerantnyh vzajemostosunkiv ditej starshogo doshkil'nogo viku : navchal'no-metodychnyj posibnyk / N. Skrypnyk. – Uman' : PP Zhovtyj, 2011. – 99 s.
8. Tolerantnist' jak moral'nist' osobystosti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://osvita.ua/school/method/upbring/810/>
9. Ficula M. Pedagogika: Navchal'nyj posibnyk dlja studentiv vyshhyh pedagogichnyh zakladiv osvity / M. Ficula. – K. : Akademija, 2002. – 528 s.
10. Shho take tolerantnist'? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : [http://www.4uth.gov.ua/tolerance/what\\_is.htm#1](http://www.4uth.gov.ua/tolerance/what_is.htm#1)

*Статтю подано до редакції 09.02.2015 р.*